

انواع شهر اسلامی و اشاراتی به نحوه شاخص سازی در راستای شهری آرمانی - اسلامی

محمدرضا پورجعفر*

استاد شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، (نویسنده مسئول)

علی پورجعفر**

دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس

سیما صفدری***

دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس

تاریخ دریافت مقاله: ۹۳/۹/۳ تاریخ پذیرش نهایی: ۹۴/۷/۱۵

چکیده:

در دهه های اخیر متون متعددی در مورد شهر اسلامی منتشر شده است. در این پژوهش، نخست به تشریح آنچه بسیاری به عنوان شهر اسلامی تلقی کرده اند و سپس به شفاف سازی موضوع پرداخته می شود. بررسی ادبیات موجود موضوع نشان می دهد در بیشتر مطالبی که تاکنون ارائه گردیده، به صورت موردی به نکاتی در مورد شهرهای موجودی که مسلمانان در آن ها زندگی می کنند و یا به برخی از اصول کلی اسلام اشاره شده است. اندیشمندان مسلمان کمتر به مطالعاتی پیرامون تعریفی شفاف از شهر اسلامی، شاخص سازی، نحوه اسلامی کردن و تبلور فیزیکی آموزه های دینی (به خصوص آنچه در قرآن کریم، نهج البلاغه و دیگر احادیث معتبر آمده است) پرداخته اند. دین مبین اسلام که در بین ادیان الهی از کاملترین ادیان محسوب می شود؛ دارای آموزه های مفید و مثمر ثمری است که بلاشک می توان با مطالعه و تجزیه و تحلیل مطالب موجود، به معیارهای پسندیده ای در مورد برنامه ریزی و طراحی شهری دست یافت. همچنین موارد و مصداق های بسیاری در شهرهای سنتی ایرانی-اسلامی وجود دارد که می توان با مطالعه آنها به تبیین معیارهایی برای برنامه ریزی و طراحی شهری ایرانی-اسلامی پرداخت. در این پژوهش از طریق روش توصیفی-تحلیلی نخست به مروری بر پیشینه مطالب ارائه شده در مورد شهر اسلامی و سپس به بررسی مصداق هایی موجود پرداخته شده است.

یافته های این پژوهش و اظهارات صاحب نظران در مورد تعابیر رایج در اسلام در مورد شهر همچون اوصاف شهر مناسب از نظر کالبدی و عملکردی در قرآن و احادیث نشان می دهد که مطالب موجود را می توان به دو دسته تقسیم نمود. نخست آن هایی که شهر اسلامی را بر اساس شهرهای سنتی و آنچه موجود است تعریف کرده اند. دوم آن هایی که شهر اسلامی را آن طور که باید باشد توصیف نموده اند. نتایج پژوهش نشان می دهد شاخص هایی که توسط مسلمانان صاحب اندیشه در راستای دستیابی به شهری آرمانی-اسلامی از آموزه های دینی استخراج می شود؛ در مجموع دو دسته اند. برخی به طور مستقیم در برنامه ریزی و طراحی شهری قابل به کارگیری و برخی غیرمستقیم قابل بهره برداری است. در این مقاله ضمن اشاره به نحوه شاخص سازی، به یک الگوی پیشنهادی ممکن بر اساس احادیث برای محله های اسلامی، نیز اشاره شده است.

واژه های کلیدی: شهرهای مسلمانان، شهر اسلامی، تعابیر و اوصاف شهر در اسلام، شاخص سازی، شهر آرمانی - اسلامی.

۱. مقدمه

ستون فقرات امت است و اصول اسلامی که شامل روابط مستحکم اجتماعی و همسایگی و حفظ حقوق شهروندان است؛ می‌تواند موجب ارتقاء وضعیت اجتماعی در شهرها شود. اسلام بر تمام کسانی که در همسایگی یکدیگر در شهرها زندگی می‌کنند؛ واجب می‌داند که نسبت به همدیگر مهربان و مؤدب باشند. با یکدیگر با احترام برخورد نمایند؛ به یکدیگر اعتماد داشته باشند و برای همدیگر مفید و در غم و شادی هموعان سهیم باشند. در اسلام به وارث همدیگر بودن شهروندانی که در همسایگی یکدیگر به سر می‌برند و رعایت آسایش همسایگان از سوی یکدیگر، همیشه توصیه شده است.

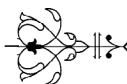
در مورد روابط مستحکم دوستانه با دیگران، اسلام افراد را برای دستیابی به امتی هماهنگ با روحیه تعامل به برقراری روابط گرم و صمیمی توصیه می‌کند. اسلام با فردگرایی و هرگونه حرکتی که موجب آسیب و خلل در روابط اجتماعی صحیح باشد؛ مخالف است. آیه شریفه «وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا» (قران کریم، آل عمران: ۱۰۳) خود دلیل محکمی بر این مدعاست.

در اسلام به تواضع به عنوان یکی دیگر از تکالیف مهم، توصیه گردیده است. در قرآن کریم آمده است: «و عباده الرحمن الذین یمشون علی الأرض هونا و اذا خاطبهم الجاه لون قالوا سلاما: بندگان خدای رحمان آن کسانی که سنگین و با تواضع بر زمین راه می‌روند و چون جهالت پیشگان، خطابشان کنند سخن ملایم گویند (قران کریم، فرقان: ۶۳)». در اسلام هرگونه غرور، تکبر و خودستایی که سبب آزار عاطفی دیگر شهروندان شود؛ نفی گردیده است. این خود از شاخص‌های برگزیده مدنیت و شهرنشینی است. به تجلی «تواضع» (به عنوان یک ویژگی اسلامی) می‌توان هم در رفتار و هم در بستر رفتار یعنی کالبد و طراحی آن توجه کرد. ساکنین محلات یک شهر باید نسبت به یکدیگر «متواضع» باشند. از نظر دین مبین اسلام، منحصر به فرد بودن، بیهوده بودن، تجمل‌گرایی، خودستایی، غرور و امثال آن چندان مقبول نیست. اسلام زندگی تجملاتی را سبب ضعف، ناتوانی و انحطاط جامعه و نشانه بی‌عدالتی می‌داند. اسلام بر «اعتدال و میانه‌روی» تأکید می‌کند. امت اسلامی

دین مبین اسلام در عرصه‌های مختلف زندگی انسان دارای اصول و معیارهایی است. بلاشک این معیارها شامل موضوع برنامه‌ریزی و طراحی شهری نیز می‌گردد (مرتضی ۱۳۸۷، ۷). تمدن و فرهنگ اسلامی با وجود ویژگی‌های متنوع از نظر فرهنگی، رنگ و بوی، وضعیت طبیعی و جغرافیایی و حتی مذهبی، تجلی طراحی شهری متفاوت، متنوع و سازگار در پهنه بسیاری از کشورهای دوران اسلامی گشته است. امکان استفاده از تجارب بازارش هر یک از کشورهای دوره اسلامی و یا دارای جمعیت کثیری از مسلمانان جهت بازبانی هویت امت اسلامی امکان‌پذیر است. مبانی تئوریک شهرسازی اسلامی می‌تواند مبتنی بر اصول اعتقادی در آیین مقدس اسلام باشد (مرتضی ۱۳۸۷، ۸). بلاشک یکی از منابع حائز اهمیت این مبانی دانش فقه است. این مبانی ضمن ایجاد تنوع و تفاوت دارای اتفاق نظرات فراوان در میان صاحب‌نظران است.

مجموعه مطالعات و مطالب ارائه شده در کتاب «اصول سنتی ساخت و ساز در اسلام» توسط هشام مرتضی (۱۳۸۷) به طور کلی بیانگر این است که ایشان اسلام را شیوه‌ای برای زندگی، به همراه آرمان‌ها و ایده‌آل‌های اجتماعی و نگرشی مبتنی بر ارزش‌ها می‌داند و نه قوانین خودکامه غرب و یا قوانین ساخته‌شده که بر اساس مکتب رئالیسم غرب هست. هشام مرتضی (۱۳۸۷) اسلام را در برگرفته‌ی بسیاری از اصول نظام اجتماعی می‌داند که سبب هماهنگی زندگی و ارتقا ابعاد اجتماعی-فرهنگی و حتی کالبدی می‌شود. جامعه و جماعت یکپارچه، متحد و متعهد، در اسلام مورد توجه ویژه قرار گرفته است. خداوند بزرگ بر وظیفه الهی هر مسلمان در حفظ یکپارچگی اجتماعی یعنی تشکیل امت واحد تأکید دارد. بر همگان واضح است که اسلام پذیرای تمام مردم، صرف‌نظر از نژاد و عقیده است و بر عدالت اجتماعی ارج می‌نهد. این خود تنظیم‌کننده اجتماع است.

بسیاری از نکات مذکور که هشام مرتضی (۱۳۸۷) به تفصیل به آن‌ها پرداخته است می‌تواند در شهر اسلامی تبلور و تجلی فیزیکی یابد. تعاملات اجتماعی و همسایه‌داری

مثال هایی از انواع شهر اسلامی، اجزا آن ها و مدل های به عنوان شهر اسلامی از دیدگاه شرق شناسان غربی و محله اسلامی پیشنهادی، جهت روشن شدن مباحث مذکور و جهت اثبات امکان بهره برداری از آیات و احادیث به صورت فیزیکی در طراحی شهری پرداخته شده است.

۳. مبانی نظری

در ارتباط با حوزه شهر اسلامی، نظریه پردازان را می توان به دو گروه موافقان و مخالفان شهر اسلامی تقسیم نمود. موافقان و مخالفان شهر اسلامی نیز هر یک دارای اختلاف نظرهایی در ارتباط با موافقت و مخالفت با شهر اسلامی هستند. در این مقاله به دو دسته از نظریه پردازان موافق و پنج دسته از نظریه پردازان مخالف شهر اسلامی اشاره می گردد (جداول ۱ تا ۷ به نقل از باقری، ۱۳۸۶ و تدوین و تنظیم نگارندگان).

را امت میانه رو می خواهد.

۲. روش پژوهش

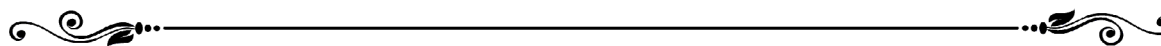
روش پژوهش در این تحقیق اسنادی و توصیفی - تحلیلی است. در مرحله نخست به مطالعه، و تحلیل محتوای متون آنچه تاکنون توسط شرق شناسان انتشار یافته؛ پرداخته شده است. سپس ضمن ارائه یافته هایی از این مطالعات، به تدبیر در قرآن کریم و تفاسیر معتبر و احادیث پرداخته و کلیدواژگان اصلی مربوط به شهر و شهرسازی استخراج گردیده است. سپس به بحث پیرامون شهرهای مسلمان نشین و انواع آن ها، اسلام و شهر و اینکه چقدر و چگونه می توانیم از اسلام در مورد شهر بهره گیری کنیم پرداخته شده است. سپس تعریف شاخص و نکاتی کلی و حائز اهمیت پیرامون شاخص سازی برای شهر اسلامی، نقش عقل در استنباط شاخص، راه حل ها و روش های پیش روی انسان مطرح گردیده است. در این مقاله نیز با ذکر

جدول ۱. نظریه پردازان معتقد به منشأ فرهنگ و تمدن اسلامی برای شهر اسلامی (تدوین و تنظیم نگارندگان)

ردیف	نظریه پردازان	نظر
۱	ریچارد فرای	اسلام اساساً دینی شهری است.
۲	سیناسور	اسلام تمدنی بنیادگرا، سازنده و شهری است.
۳	جوزف ارنست	نهادهای و تأسیسات جامعه مسلمین نقش سازنده و مثبتی در اسلام داشته اند.
۴	مارسی	اسلام در گسترش یافتن زندگی شهری نمودار شده است.
۵	ابن خلدون	سیستم فرهنگ شهری با ظهور اسلام در همه جا گسترش یافت.
۶	آرمسترانگ	این دین نیز مانند همه ادیان بزرگ و آیین های مختلف فلسفی محصولش شهر بود.
۷	ولش	اسلام هم یک سنت دینی و هم یک تمدن است.
۸	گویتین	آثاری که اسلام از خود برجای گذاشته، انقلابی در تاریخ تمدن جهان به شمار می رود.

نظریه هایی که شهر را حاصل فرهنگ و تمدن اسلامی می دانند

دسته اول موافقان شهر اسلامی

جدول ۲. نظریه پردازان معتقد به رابطه میان ایمان اسلامی و زندگی شهری (تدوین و تنظیم نگارندگان)

دسته دوم موافقان شهر اسلامی	زندگی شهری هستند.	میان ایمان اسلامی و	که معتقد به وجود رابطه	نظریه‌ها و دیدگاه‌هایی	ردیف	نظریه پردازان	نظر
					۱	بنت	اسلام ساختار شهرهای فتح شده را دوباره شکل داده است.
					۲	ژرژ ماری	رابطه بین ایمان اسلامی و زندگی شهری را مطرح می‌کند.
					۳	میچون	رابطه بین ایمان اسلامی و زندگی شهری را مطرح می‌کند.

جدول ۳. نظریه پردازان معتقد به تقلید شهر اسلامی از شهرهای قدیمی رومی و یونانی (تدوین و تنظیم نگارندگان)

دسته اول مخالفان شهر اسلامی	رومی و یونانی می‌دانند.	نظریه‌هایی که شهر در قلمرو فرهنگ اسلامی را تقلیدی از شهرهای قدیمی	ردیف	نظریه پردازان	نظر
			۱	دادلی ودبری	ویژگی‌هایی وجود دارد که خاص شهرهای مسلمین نیست.
			۲	موریس	به استثنای ساخت مسجد، شکل ارگانیک کنونی خاورمیانه تفاوت عمده‌ای نسبت به شهرهای پیش از اسلام نیافته است.
			۳	کلود کاهن	بسیاری از ویژگی‌ها و صفاتی که به شهر اسلامی منصوب می‌کنند در واقع ویژگی‌ها و صفات شهرهای روم شرقی و میانی و ایتالیای پیش از قرن یازدهم است.
			۴	سواژه	شهر اسلامی جز تقلیدی از شهرهای اروپایی، چیز دیگری نیست.
			۵	پلانول	اسلام نه مسلمانان را به شهرسازی تشویق کرد و نه برخوردی خوش بینانه با حرکت تمدن دارد.
			۶	استرن	اسلام ماهیت ذاتی هیچ کدام از این تأسیسات مدنی را تکامل نبخشیده است.
			۷	خیرآبادی	شهر اسلامی در قرون وسطا فاقد نهاد رسمی دارای شخصیت حقوقی به شمار می‌رفت.
			۸	هاموند	فرهنگ و تعالیم اسلام، ضد حرکت تمدن بود.

جدول ۴. نظریه پردازان معتقد به صفت شرقی برای شهر اسلامی (تدوین و تنظیم نگارندگان)

دسته دوم مخالفان شهر اسلامی	صفت شرقی دادند	فرهنگ اسلامی را	شهر در قلمرو	نظریه‌هایی که	ردیف	نظریه پردازان	نظر
					۱	بسیم حکیم	الگوی سازمانی مسلط در شهرها در دوره اسلامی از الگوی مدیترانه‌ای است که به ۳۰۰۰ سال قبل از اسلام برمی‌گردد.
					۲	ویرث	صفت شرقی را جایگزین اسلامی می‌کند.

جدول ۵. نظریه پردازان معتقد به تفاوت ویژگی های شهر مد نظر فرهنگ اسلامی با شهر مد نظر عموم متخصصین (تدوین و تنظیم نگارندگان)

نظر	نظریه پردازان	ردیف	نظریه هایی که شهر در قلمرو فرهنگ اسلامی را فاقد شرایط و ویژگی هایی می دانند که یک شهر بایستی دارا باشد.	دسته سوم مخالفان شهر اسلامی
شهرها ویژگی منحصر به فردی نداشتند.	کاستللو	۱	نظریه هایی که شهر در قلمرو فرهنگ اسلامی را فاقد شرایط و ویژگی هایی می دانند که یک شهر بایستی دارا باشد.	دسته سوم مخالفان شهر اسلامی
اتلاق نام "شهر اسلامی" بر چنین شهرهایی اشتباه است و بهتر است آن ها را "دارالاسلام" بنامیم.	کلودکاهن	۲		

جدول ۶. نظریه پردازان معتقد به عدم استمرار تاریخی شهر اسلامی (تدوین و تنظیم نگارندگان)

نظر	نظریه پردازان	ردیف	نظریه هایی که شهر در قلمرو فرهنگ اسلامی را فاقد تداوم استمرار تاریخی می دانند.	دسته چهارم مخالفان شهر اسلامی
شهرهای اسلامی در اغلب اوقات شهرهای موقتی بودند.	بنت	۱	نظریه هایی که شهر در قلمرو فرهنگ اسلامی را فاقد تداوم استمرار تاریخی می دانند.	دسته چهارم مخالفان شهر اسلامی

جدول ۷. نظریه پردازان معتقد به بی قاعدگی شهر مد نظر فرهنگ اسلامی (تدوین و تنظیم نگارندگان)

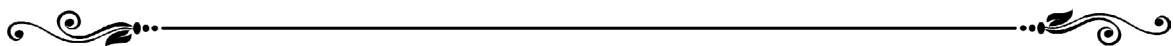
نظر	نظریه پردازان	ردیف	نظریه هایی که شهر در قلمرو فرهنگ اسلامی را دارای ساختار سست و بی قاعده می دانند.	دسته پنجم مخالفان شهر اسلامی
شهر اسلامی ساختار ندارد.	ایلبرت	۱	نظریه هایی که شهر در قلمرو فرهنگ اسلامی را دارای ساختار سست و بی قاعده می دانند.	دسته پنجم مخالفان شهر اسلامی
بارزترین ویژگی شهر اسلامی بی نظمی و بی قاعدگی آن است.	پلانول	۲		

۴. بحث و یافته ها

۴-۱. انواع شهر اسلامی

در این مبحث ضمن دسته بندی شهرهای موجود، به شهرهایی که حاصل برداشت اقوام گوناگون مسلمان از اسلام در حیطه های جغرافیایی گوناگون است؛ پرداخته می شود. در هر شهر و دیاری که مردم اقوام گوناگون به اسلام گرویدند؛ آن شهر از آموزه های این دین بزرگ متأثر گردید. در طول تاریخ و پیش از آمدن اسلام، اهالی هر سکونتگاهی برای خود نوعی از فرهنگ شهرنشینی و شهرسازی را توسعه داده بودند. اعتقادات، باورها و آموزه های اسلامی با فرهنگ های پیشین آن شهر و دیار آمیخته گردید. بدین صورت بافت شهرهایی که اکثر شهروندان

از بررسی نظر نظریه پردازان شرقی که در جداول فوق به آن ها اشاره شده است؛ می توان چنین نتیجه گرفت که به طور کلی نظریه پردازان را می توان به دو دسته موافق و مخالف تقسیم نمود. دسته مخالف که بدون دلایل کافی از وجود چنین شهرهایی امتناع می کنند و دسته دوم اکثراً کسانی هستند که مدلی از شهر اسلامی را ارائه کرده اند؛ مدل ایشان برای شهر اسلامی بیشتر عناصر فیزیکی موجود (که برخی از آن ها تجلی و تبلور برداشت هایی از اسلام است) در شهرهای با سکنه مسلمان در ادوار اسلامی بوده است. مدل ارائه شده بر اساس تدبیر و پژوهشی عمیق در قرآن کریم، احادیث، احکام و آنچه در اسلام اشاراتی به آن شده است؛ نیست.

مشهور و شناخته شدند. بنابراین شهرهای مسلمان نشین را می توان به شهرهایی همچون شهرهای ایرانی اسلامی، هندی اسلامی، ترکی اسلامی، عربی اسلامی و... تقسیم بندی نمود. به طور کلی شاید بتوان انواع شهر اسلامی را به ۴ دسته تقسیم کرد (جدول ۸). البته لازم به توضیح است که ردیف اول جدول مذکور خود می تواند شامل انواع و اقسام گوناگونی باشد.

جدول ۸. انواع شهر اسلامی (مأخذ: پورجعفر ۱۳۹۱)

آن مسلمان شدند؛ به مرور زمان متأثر از آئین والای اسلام گردید. اسلام نیز فرهنگها و آئینهای گذشته هر تمدنی را که با آئین اسلام مغایرت نداشت و موجب رستگاری انسان می گردید؛ ارج می نهاد. بدین ترتیب آمیزه ای از فرهنگ بومی و آموزه های اسلامی برای شهر و شهروندان هر دیار موجب نوعی هویت بخشی را فراهم نمود. به مرور زمان شهرهای مسلمان نشین به عنوان شهرهای اسلامی

ردیف	انواع شهر اسلامی	تعریف
۱	شهر مسلمانان ایرانی، هندی و...	شهری است که مسلمانان هر دیار آن را تا حدودی بر اساس قرائت خود از اسلام، منافع و فرهنگ پیشین خود (زرتشتی، هندو، مسیحی و...) برنامه ریزی، طراحی، اجرا و مدیریت کرده و می کنند (موجود و یا پیشنهادی).
۲	شهر اسلامی	شهری است که برای رسیدن به آن بر اساس آموزه های دین مبین اسلام و نه خرده فرهنگها و عرف جوامع (جهت برنامه ریزی، طراحی، اجرا و مدیریت) تلاش شود.
۳	شهر امت اسلامی	شهری است که بر اساس آموزه های دین مبین اسلام و فرهنگ مشترک اکثریت مذاهب و فرق اسلامی ساکن در آن به صورت جهانی و گلوبال برنامه ریزی، طراحی، اجرا و مدیریت شود.
۴	شهر آرمانی اسلامی	مدینه فاضله ایست بهشت گونه، ایده آل و آرمانی که برای رسیدن به آن تلاش می کنیم و کاملاً بر اساس اصول دین مبین اسلام و نه خرده فرهنگها و عرف جوامع برنامه ریزی، طراحی، اجرا و مدیریت شود.

شهری یافت که کاملاً بر اساس خواسته های دین مبین اسلام برنامه ریزی، طراحی، مدیریت و اجرا شده باشد. پس شهری را می توان شهر اسلامی قلمداد نمود که فقط بر اساس خواسته های دین مبین اسلام برنامه ریزی، طراحی، مدیریت و اجرا شده باشد به همین ترتیب می توان واژگان دیگری نیز به عنوان شهر امت اسلامی و شهر آرمانی اسلامی داشته باشیم (جدول ۸).

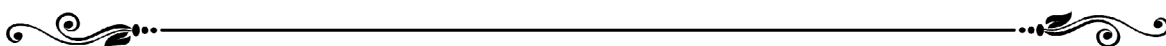
۴-۱-۱. شهر مسلمانان یا شهر اقوام اسلامی

(شهر ایرانی-اسلامی، هندی اسلامی و...)

شهری است که مسلمانان هر دیار آن را تا حدودی بر اساس قرائت خود از اسلام، منافع و فرهنگ پیشین خود (زرتشتی، هندو، مسیحی و...) برنامه ریزی، طراحی، اجرا و مدیریت کرده و می کنند (موجود و یا پیشنهادی).

به همین ترتیب برای هر یک از شهرهای مسلمانان می توان زیرمجموعه هایی در هر یک از عرصه های اقلیمی یک کشور بر اساس قومیت های گوناگون شهرهای اسلامی مانند شهر لری-ایرانی-اسلامی، کردی-ایرانی-اسلامی، ترکی-ایرانی-اسلامی، عربی-ایرانی-اسلامی و... نامید. ترکیب های سه قسمتی به این دلیل است که هویت شهر و شهروندان متأثر از آئین سه فرهنگ است. به بیانی دیگر بافت های شهری هر یک از اقوام فوق ضمن تأثیر از دو نوع خرده فرهنگ های ویژه پیشین خود، بعدها نیز متأثر از آئین والای اسلام گردیده است.

پس آنچه در این مبحث و یا در اکثر ادبیات دیگر، اصطلاحاً به عنوان شهر اسلامی ذکر شده و می شود؛ در اصل همان شهر مسلمانان است که می تواند نامی ترکیبی از فرهنگ های گوناگون و اسلام داشته باشد. دشوار بتوان

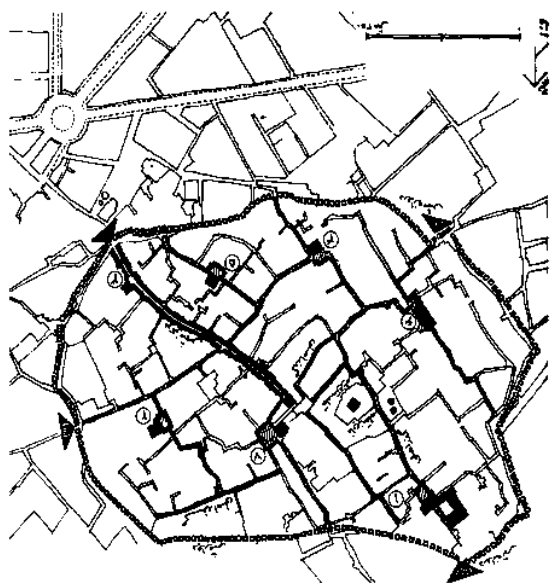

۴-۱-۱-۱. نمونه‌هایی از شهرهای ایرانی-اسلامی

شیراز

در شهر شیراز عناصر اصلی مرکز شهر را مسجد، راسته بازارهای مختلف، مدرسه و... تشکیل می‌دهد است.
 ۱. محله اسحاق بیگ، ۲. محله بازار مرغ، ۳. محله بال کفت، ۴. محله درب شاهزاده، ۵. محله درب مسجد، ۶. محله سرباغ، ۷. محله سر دزک، ۸. محله سنگ سیاه، ۹. محله لب آب، ۱۰. محله میدان شاه قدیم، ۱۱. محله یهودی‌ها (توسلی و بنیادی ۱۳۵۶). در شهر شیراز عناصر اصلی مرکز شهر را مسجد، راسته بازارهای مختلف، مدرسه و... تشکیل می‌دهد است (تصویر ۱).

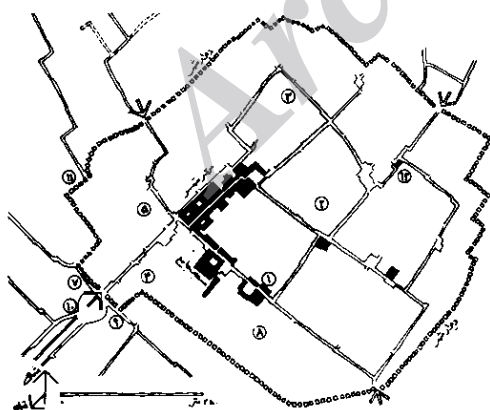
تصویر ۲. تقسیم‌بندی محلات بافت قدیم نائین (مأخذ: توسلی و بنیادی ۱۳۵۶)

زواره

محلله‌های شهر زواره عبارت‌اند از: محله پای درخت، ۲. محله باغبازان، ۳. محله میران، ۴. محله سامع‌الدین، ۵. محله دشت، ۶. محله پشت مشهد، ۷. محله کوشک، ۸. محله کفرو، ۹. محله بز قوچ، ۱۰. محله شوگاه، ۱۱. محله بازارها، ۱۲. محله آب بخشان، ۱۳. محله بنجیره (توسلی و بنیادی ۱۳۵۶) (تصویر ۳).

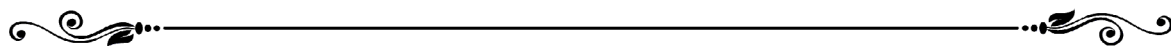
تصویر ۱. تقسیم‌بندی محلات بافت قدیم شیراز (مأخذ: توسلی و بنیادی ۱۳۵۶)

تصویر ۳. تقسیم‌بندی محلات بافت قدیم زواره؛ (مأخذ: توسلی و بنیادی ۱۳۵۶)

نائین

در شهر نائین، مرکز هر یک از محلات آن، مجموعه‌ای از عناصر مانند مسجد، بقعه، حسینیه، میدانچه، و به عبارتی فضاهای مکت شهری را در بر می‌گیرد. ۱. محله باب المسجد، ۲. محله پنجاهه، ۳. محله چهل دختران، ۴. محله سرای نو، ۵. محله سنگ، ۶. محله کلوان، ۷. محله نوگابا (تصویر ۲).

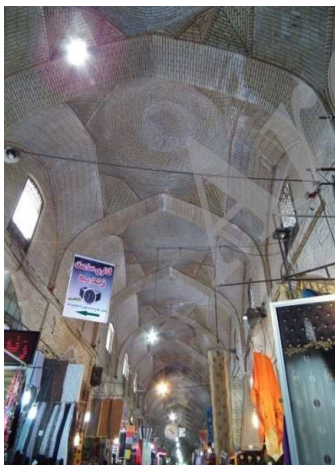
۴-۱-۱-۲. نمونه‌هایی از بازار شهرهای گوناگون مسلمانان

در تمامی بازارهایی که در این نوشتار برای نمونه به تصویر کشیده شده‌اند؛ نشانه‌هایی مشترک شامل نوع برخی فضاسازی‌ها، ارتباطات کالبدی و بصری، تزئینات و... برآمده و متأثر از آموزه‌های دین مبین اسلام، قابل مشاهده است. اما تفاوت‌هایی در کلیات کالبدی، زیر ساخت‌ها، ریزساخت‌ها و جزئیات (ساختاری و تزئیناتی) دلیلی بر موقعیت جغرافیایی-فرهنگی آن‌ها است. که در نهایت حکایت از ترکی-اسلامی، ایرانی-اسلامی بودن و امثال آن‌ها دارد (تصاویر ۴ تا ۱۰).

ساختار محله بندی متکی بر ریشه‌های اجتماعی و بسیار منسجم با توجه ویژه به سلسله‌مراتب فضایی از بارزترین ویژگی‌های شهرهای ایرانی-اسلامی و به طور خاص بافت قدیم سه شهر شیراز، نائین و زواره است. در شهر ایرانی-اسلامی بازار یکی از عناصر بارزی است که روابط کالبدی-اجتماعی را تقویت و انسجام و پویایی شهر را افزون می‌کند. نگاهی گذرا به برخی از بازارهای ترکی-اسلامی، هندی-اسلامی، ایرانی-اسلامی و در نگاهی ریزبینانه تر اصفهانی-اسلامی، کاشانی-اسلامی، شیرازی-اسلامی و... خالی از لطف نیست.

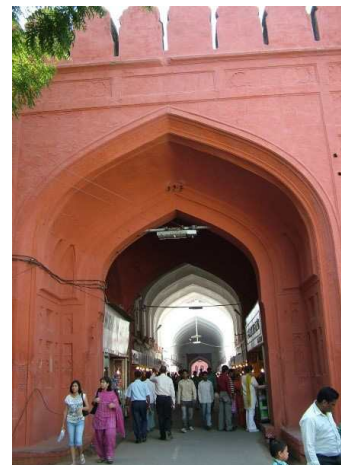
تصویر ۴. از سمت چپ بازار استانبول، تبریز و اصفهان؛ (مأخذ: پورجعفر و دیگران ۱۳۹۱)

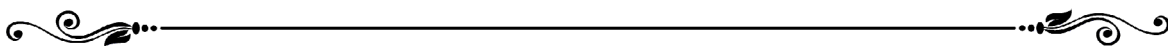
تصویر ۶-۲. بازار وکیل شیراز؛ (مأخذ: پورجعفر ۱۳۹۳)

تصویر ۶-۱. بازار وکیل شیراز؛ (مأخذ: پورجعفر ۱۳۹۳)

تصویر ۵. بازار مینا در شاه جهان‌آباد (دهلی قدیم)، هندوستان؛ (مأخذ: پورجعفر ۱۳۸۸)

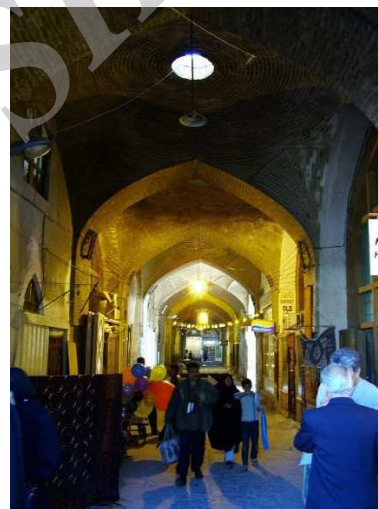
تصویر ۳-۶. سرای مشیر؛ (مأخذ: پورجعفر ۱۳۹۳)

تصویر ۱-۸. تیمچه امین الدوله، کاشان؛ (مأخذ: پورجعفر ۱۳۸۶)

تصویر ۲-۷. بازار اصفهان؛ (مأخذ: پورجعفر ۱۳۸۵)

تصویر ۱-۷. بازار اصفهان؛ (مأخذ: پورجعفر ۱۳۸۵)

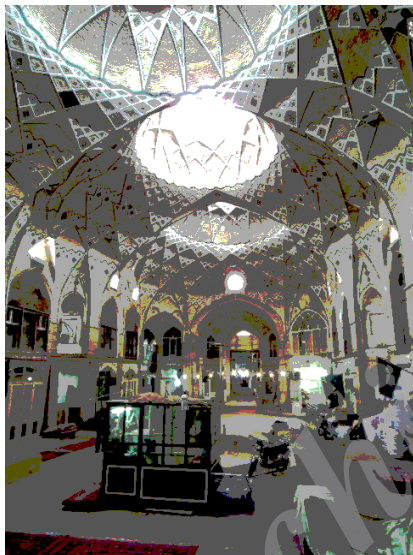
تصویر ۲-۸. پلان بازار کاشان؛ (مأخذ: تهیه شده در دفتر فنی سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران در کاشان ۱۳۹۲)

تصویر ۱۰-۱. تیمچه مظفری؛ (مأخذ: پورجعفر ۱۳۹۲)

تصویر ۹-۱. بازار قم؛ (مأخذ: پورجعفر ۱۳۹۲)

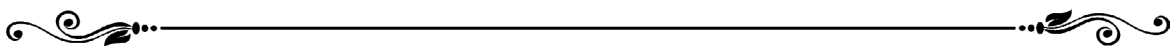
تصویر ۱۰-۲. تیمچه قم؛ (مأخذ: پورجعفر ۱۳۹۲)

تصویر ۹-۲. بازار تبریز؛ (مأخذ: پورجعفر ۱۳۹۲)

- محلات مسکونی با پیکر اصلی شهر، دور از مرکز شهر قرار داشته است.
- شهر اسلامی در گذشته ای نه چندان دور، دارای حصار و دروازه ای بوده است.
- قلعه دفاعی شهر به حصار شهر متصل ولی قبرستان های شهر در بیرون از حصار قرار داشته اند.
- بازارهای روستایی که محل خرید و فروش دام و محصولات کشاورزی بوده، بیرون از حصار و نزدیک دروازه های شهر قرار داشته است.

- ۴-۱-۲. الگوهای مستخرج از بررسی شهرهای موجود و اظهارات صاحب نظران**
- شهرهایی که تا به امروز شکل گرفته اند دارای برخی ویژگی های ساختاری مشترک هستند. از مقایسه این شهرها می توان الگوهایی را استخراج نمود. در اینجا از مقایسه سه نمونه الگوی مستخرج می توان نتایج زیر را بیان نمود (تصویر ۱۱):
- در شهرهای اسلامی، مراکز شهری را مسجد جامع و بازار و فضاهای شهری وابسته به آن تشکیل داده است.

ولی بیشتر به روستا گفته می‌شود.

- رستاق: به مجموعه‌ای از روستاها و یا بخش‌های واقع در حومه شهرها گفته می‌شود که از نظر فرهنگی و اجتماعی فقیر و کم محتواست.

- مصر: البلاد العظیم شهر بزرگ و یا شهر زمان حضرت یوسف - کوره: مجتمع زیستی در منطقه با معماری و ساختار بنایی خاص

- مدائن: جمع مدینه، به معنای کلان‌شهری که دارای مجموعه‌ای از شهرک‌ها و آبادی‌ها است. این واژه ۳ بار در قرآن مجید مشاهده شده است.

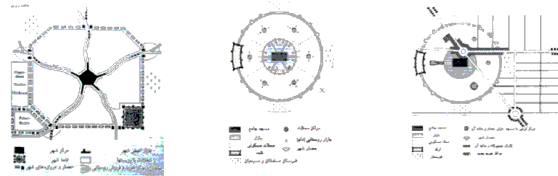
۴-۱-۴. اوصاف شهر مناسب از نظر کالبدی و عملکردی در قرآن و احادیث

با تکیه بر آیات قرآن اوصاف و ملاک‌هایی برای تعریف و ساختن شهر به معنای قریه مطلوب اسلامی وجود دارد. برخی از این اوصاف شاخص را در آیاتی همچون آیه ۱۱۲ سوره مبارکه نحل، آیه ۵۸ سوره اعراف و آیه ۳۵ سوره ابراهیم می‌توان مشاهده نمود. این کلیدواژگان عبارت‌اند از امنیت، اطمینان، دین الهی (رسالت و نبوت)، فراوانی رزق و زراعت، طیب، امن؛ در معنی امن متفاوت با امنیت دانسته و آن را بیشتر به ایمن اهل شهر مربوط می‌دانند (قربانی، ۱۳۹۱، ۲۲).

در سوره‌ی سبا، آیه‌ی ۱۵ نیز آمده است: «لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكِنِهِمْ آيَةٌ جَنَّاتٍ عَنْ يَمِينٍ وَشَمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ». برای قوم سبا در شهرشان آیتی بود، و آن دو باغستان از راست و چپ محل بود، که گفتیم رزق پروردگارتان را بخورید، و شکر بر او بگذارید، شهری پاکیزه، و پروردگاری آمرزنده.

در تفسیر المیزان آمده که منظور از «بلده طیبه» سرزمینی است پر از چیزهای خوب برای زندگی کردن، و «جنتان عن یمن و شمال کلوا من رزق ربکم» نشان‌دهنده‌ی آن است که رزق و روزی آن‌ها از این دو باغ تأمین می‌شد پس به شکر در مقابل آن نعمت‌ها مأمور شدند (طباطبایی، ۱۳۶۳).

و منظور از «بلده طیبه» بنا بر دلالت لفظی آیه، شهری است از آیات خداوند که از طرفین (چپ و راست) در میان باغ‌ها قرار داشت. همچنین باید توجه نمود که خداوند در آیه‌ی ۱۵ سبا فرموده است «اشکروا له بلدة طیبه و رب غفور» که با

تصویر ۱۱. الگوهای مستخرج از شهرهای موجود؛ (مأخذ: به نقل از نقی زاده، ۱۳۹۲، ۲۷)

در ادامه بحث به بخشی از تعابیر رایج در متون اسلامی به خصوص برخی آیات و احادیث برای دستیابی به آنچه لازم است شهر اسلامی در شکل و محتوا بر اساس آن شکل گیرد پرداخته می‌شود.

۴-۱-۳. تعابیر رایج در اسلام در مورد شهر

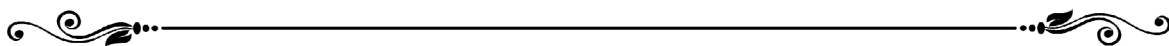
اگرچه برخی بر این باورند که چیزی در قرآن در مورد شهر و یا بهتر بگوییم شهر اسلامی ذکر نگردیده است؛ لیکن با قدری تدبیر در قرآن کریم در می‌یابیم که نه تنها این کتاب حکمت خود دارای فرهنگی از واژه‌های مربوط به رشته‌های شهرسازی است؛ بلکه بسیاری از مفاهیم، ایده‌ها و کانسپت‌هایی که در دوران معاصر توسط نظریه‌پردازان غربی به آن‌ها پرداخته شده است حدود ۱۴۰۰ سال پیش خداوند تبارک و تعالی در قرآن مجید اشاراتی به آن نموده است.

اگر ما مسلمانان به درستی در قرآن تدبیر می‌کردیم؛ شاید ما امروز الگوی غرب بودیم و نه غرب الگوی ما. به عنوان مثال وقتی آیه‌ای شریفه در ارتباط با شهر طیب و یا شهر ایمن در قرآن کریم آمده، این‌ها می‌تواند سر منشأ تئوری‌های شهر پاک و موضوع امنیت و سرمایه‌های اجتماعی شوند. حال آنکه نظریه‌پردازان غیرمسلمان این‌گونه عناوین را مطرح نموده و بر ما پیشی گرفته‌اند و ما باید به مطالب ایشان رجوع کنیم! در ادامه و در این ارتباط کلیدواژگان و آیاتی که مرتبط با رشته شهرسازی ارائه شده‌اند؛ آمده است:

- مدینه: مدینه ۱۴ بار در قرآن کریم آمده است و به معنای مطلق شهر است.

- بلد: قطع‌های از زمین آباد به معنای فراوانی جمعیت نیز با تعابیری مثل بلد طیب، حی، امن و امین نیز در قرآن توصیف شده است.

- قریه: یکی از کانون‌های جمعیتی و معماری شهر اسلامی به شمار می‌رود. هم به روستا و هم به شهر اطلاق می‌شد؛

توجه به معنای آیه نتیجه می‌شود که برای شهری که صفت «طیبه» بر آن قرار می‌گیرد، شکر لازم است. و در سوره‌ی ابراهیم، آیه‌ی ۳۵ آمده است: «وَ إِذْ قَالَ اِبْرٰهٖمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا الْبَلَدَ اٰمِنًا»: زمانی (را) که ابراهیم گفت: پروردگارا، این شهر (مکه) را سرزمین امنی قرار ده. خداوند در سوره‌ی اعراف، آیه‌ی ۵۸ فرموده است: «وَ الْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِاِذْنِ رَبِّهِ وَ الَّذِي خَبَّتْ لَا يُخْرِجُ اِلَّا نَكْدًا كَذٰلِكَ نَصْرَفُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُوْنَ»: و سرزمین پاک، گیاهش به اذن (تکوینی) پروردگارش (فراوان و پر بار) بیرون می‌آید، و آن (سرزمینی) که پلید است (گیاهش) جز اندک و بی خیر بیرون نمی‌آید. (از طینت انسانی پاک، باورها و ملکات و کارهای زیبا، و از طینت پلید، عقاید و صفات و اعمال پلید برمی‌خیزد.) این چنین ما آیات (توحید خود) را گوناگون می‌آوریم برای گروهی که سپاس می‌گزارند (قرآن کریم، اعراف: ۵۸).

سرزمین پاکیزه و شیرین، گیاهش به فرمان پروردگار می‌روید اما سرزمین‌های بدطینت (و شوره‌زار)، جز گیاه ناچیز و بی‌ارزش، از آن نمی‌روید این گونه آیات (خود) را برای آن‌ها که شکر گزارند، بیان می‌کنیم! آیت‌الله مکارم شیرازی نیز تأکید می‌کنند که علاوه بر آیات ذکر شده، در نهج‌البلاغه نیز اشاراتی به میان آمده که خطبه‌های زیر از آن جمله‌اند: خطبه‌ی ۸۵، خطبه‌ی ۹۱، خطبه‌ی ۱۶۱. امام علی (ع) فرموده است: «وَ الْجَوَارُ اَرْبَعُونَ دَارًا مِنْ اَرْبَعَةِ جَوَانِبِهَا»: تا چهل خانه از چهار طرف همسایه به شمار می‌آیند (به نقل از شیخ صدوق: ۱۳۸۴ ش، ۵۴۴). از امام صادق (ع) نقل شده است: «حَسَنُ الْجَوَارِ يَعْمرُ الدِّيَارَ وَ يَزِيدُ فِي الْعَمَارِ»: خوش همسایگی شهرها را آباد و عمرها را زیاد می‌کند [الکلینی الرازی (اصول کافی): ۱۳۸۲ ق، ج ۲، ص ۶۶۷، ج ۸].

امام علی (ع) فرموده است: «اِنَّ لِلدَّارِ شَرْفًا وَ شَرَفُهَا السَّاحَةُ الْوٰسِعَةُ وَ الْخَلَطَاءُ الصَّالِحُونَ وَ اِنَّ لَهَا بَرَكَهً وَ بَرَكَتَهَا جَوْدَةٌ مَوْضِعُهَا وَ سَعَةُ سَاحَتِهَا وَ حَسَنُ جَوَارِ جِيرَانِهَا»: خانه را شرافتی است. شرافت خانه به وسعت حیاط (قسمت جلوی خانه) و هم‌نشینیان خوب است. و خانه را برکتی است، برکت خانه جایگاه خوب آن، وسعت محوطه آن و همسایگان خوب آن

است [طبرسی (مکارم الاخلاق): ۱۳۹۲ ق، ص ۱۲۵]. رسول اکرم (ص) فرموده است: «صَلَّةُ الرَّجْمِ وَ حُسْنُ الْخُلُقِ وَ حُسْنُ الْجَوَارِ يَعْمرَانِ الدِّيَارَ وَ يَزِيدَانِ فِي الْعَمَارِ» صلهرجم، خوش اخلاقی و خوش همسایگی، شهرها را آباد و عمرها را زیاد می‌کند [پاینده (مترجم نهج الفصاحه): ۱۳۸۳ ق]. احادیثی که می‌توان از آن مفهوم محله را استنباط کرد: امام علی (ع): «حریم المسجد اربعون ذرعا و الجوار اربعون دارا من اربعة جوانبها»: حریم مسجد چهل ذراع است و تا چهل خانه از چهار طرف همسایه مسجد به شمار می‌آیند [الشیخ الحر العاملی، ج ۳، ص ۴۸۴، مجلسی، ج ۸۴، ص ۳]. رسول اکرم (ص): «حَدُّ الْجَوَارِ اَرْبَعُونَ دَارًا»: حد همسایگی تا ۴۰ خانه [به اطراف] است که از هر طرف تا ۴۰ خانه جزء همسایه به حساب می‌آید [پاینده (مترجم نهج الفصاحه)، ۱۳۸۳، ۴۳۸].

۴-۲. شاخص سازی در راستای شهر اسلامی

۴-۲-۱. شاخص

حجت‌الاسلام و المسلمین قربانی (قربانی، ۱۳۹۱) شاخص را در حوزه معماری و شهرسازی چنین تعریف نموده‌اند: شاخص در حوزه معماری و شهرسازی عبارت است از ابزار عینی یا مفهومی (انتزاعی) که برای اندازه‌گیری و ارزیابی وضع موجود معماری بناها، شهر و شهرسازی، محاسبه و مقایسه موقعیت‌ها و مکان‌های مختلف شهر و بناهای آن و نیز به عنوان محکی برای پیش‌بینی آینده شهر و محاسبه میان وضعیت موجود تا وضعیت مطلوب اسلامی به کار می‌رود. به کمک شاخص می‌توان حدود اسلامی بودن شهرهای کشورهای مسلمان را در دوران گذشته مشخص نمود و پیش‌بینی‌ها و مدل‌های متعالی را برای آینده در راستای نیل به شهری اسلامی فراهم کرد. به طور کلی شاخص عبارت است از ابزاری عینی یا مفهومی که می‌توان با آن و یا بر اساس آن طرح‌های شهری موجود و پیشنهادی را از نظر اسلامی بودن محک زد و بر اساس آن‌ها راهکارهای اجرایی برای بهبود وضع موجود (بهسازی) و برنامه‌ریزی و طراحی شهرهای جدید (نوسازی) مطرح کرد.

۴-۲-۲. انواع شاخص‌ها

اساس متون دینی، یکی از روش‌ها بر اساس نگرش‌های زیر دنبال می‌شود (قربانی ۱۳۹۱):

- حکم شرعی، بر اساس متون دینی، نقلی و لفظی (در صورتی که نص و متن دینی در موردی وجود نداشته باشد) از اصول عقلی متنی و عقلایی می‌توان بهره برد. مانند شیوه رایج در استنباط و اجتهاد.

- علاوه بر استنباط، حکم شرعی برخی مصالح و منافع عامه اجتماعی نیز مورد توجه و بهره‌برداری قرار می‌گیرد.

- برخی از اصول و مصلحت‌های اجتماعی مانند مقتضای قاعده «لا ضرر و لا ضرار فی الاسلام» و «الاهم و فالاهم» که به عنوان قاعده حقوقی و فقهی مورد استناد قرار می‌گیرند. البته این‌ها صرفاً برای موضوع‌هایی مطرح است که جنبه اجتماعی داشته باشند و نه فردی مکلف.

- استفاده از اصول علمی و مسلم سایر حوزه‌ها مانند حقوق و سیاست نیز به همان روش قبلی میسر است. مجتهدان می‌توانند از آن‌ها برای استنباط احکام راهبردی و کاربردی بهره جویند.

- توجه به همه‌ی ابعاد ممکن و احتمالی در زمینه‌ی مسائل مختلف فقهی با بررسی نظر اهل خبره همه‌ی حوزه‌ها توسط مجتهد جامع‌الاطراف.

- علاوه بر بررسی اصول و اقتضائات دیگری مانند اصول عقلی، اعتقادی، اخلاقی، طبیعی در اینجا حکم فردی و حکم اجتماعی صرفاً دیده نشود، بلکه از نظر علم شاخه‌های شهرسازی نیز بررسی و احکام تمدنی اسلام استنباط و تنظیم شود. این نگرش را نگرش تمدنی و تمدن‌سازی نیز نام نهاده‌اند (همان).

در ادامه مباحث فوق در ارتباط با چگونگی شاخص‌سازی از آموزه‌های دینی و کاربردی نمودن آن‌ها و در راستای دستیابی به الگوهای در شهرسازی به ارائه نمونه‌هایی پیشنهادی برای برنامه‌ریزی و طراحی محله ایرانی اسلامی پرداخته می‌شود.

۳-۴. الگوی پیشنهادی مستخرج از احادیث

برای محله اسلامی

بر اساس احادیث شریف پیامبر اکرم (ص) و علی (ع) الگویی به عنوان نمونه برای محله ایرانی-اسلامی تهیه و ترسیم

شاخص‌ها بر دو نوع‌اند: ۱. کمی، ۲. کیفی.

۱. کمی: این شاخص‌ها در حوزه مادی و عینی و کاملاً ملموس هستند و قابلیت استفاده مستقیم در امور شهرسازی را دارا هستند. پس در نگاه نخست باید به دنبال شاخص‌های کمی عدمند بود. به وسیله این‌گونه شاخص‌ها می‌توان شرایط مطلوب در وضع موجود را بررسی و آینده را پیش‌بینی نمود. (مانند ذراع در شریعت مقدس اسلام که مقدار آن حدود ۵۰ سانتی‌متر است).

۲. کیفی: در برخی موارد محتاج و نیازمند تعیین شاخص برای تشخیص و بررسی امور کیفی هستیم که لازم است با کنکاشی در تمدن اسلامی و مصداق‌های موجود و معتبر مقدار کمی آن امور را استنباط و بازآفرینی نمود.

نکته مهم این است که گذاری از کیفیت به کمیت رخ دهد. برای تحقق امور کیفی مثل تقوا، عفت، احسان و سایر فضائل اخلاقی در بخش‌های گوناگون مجتمع‌های زیستی و به خصوص شهر لازم است مقدار کمی تدارک دیده شود (برای مثال می‌توان به عدم احداث در و پنجره در سمت قبله به دلیل کراهت نماز به طرف درب باز اشاره کرد). برخی صاحب‌نظران به شاخص‌های توصیفی هم که آن را نه کمی و نه کیفی می‌دانند اشاره کرده‌اند. حجة‌الاسلام رحیم قربانی (۱۳۹۱) برخی از این امور توصیفی را تحت عنوان اصل تنظیم شعائر، به عنوان شاخص عام تلقی نموده‌اند تا بتوان الگویی منظم و به هم پیوسته تدوین و طراحی نمود. لیکن به نظر می‌رسد می‌توان با همان شاخص‌های کمی و کیفی نیز به مقایسه بناهای اسلامی با غیر اسلامی پرداخت.

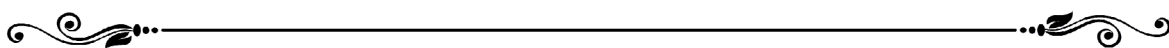
۲-۳-۴. شرایط شاخص‌سازی در راستای شهر

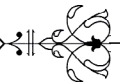
اسلامی

- تدوین و تعیین اصول ارزشی اسلام که بر اساس روش‌های اصول فقه، قواعد و ضوابط اجتهاد پویا، استنباط و تنظیم شده باشد.

- دسته‌بندی اصول (اصول اعتقادی-عملی، اخلاقی، ایمانی، طبیعی و اجتماعی).

- ملزومات کاربردی (لوازم عقلی یا اصول عقلی) بخشی از یافته‌های عقلانی در شکل‌گیری تمدن و فرهنگ اسلامی نقش اساسی دارند. برای رسیدن به احکام اسلامی بر

در راستای رسیدن به آن امری ضروری است. ضمناً باید طبق سنت نبی اکرم تئوری و عمل هر دو مد نظر قرار گیرند. همان طوری که ایشان در کنار ارائه مباحث کلامی به اقدامات عمرانی در شهرهای مکه و مدینه نیز بر اساس شرایط آن زمان مبادرت می‌نمودند. در برنامه‌ریزی، طراحی، اجرا و مدیریت شهر اسلامی باید اصول دین، احکام و احادیث، بر تصمیم‌سازی‌ها و تصمیم‌گیری‌های ما حاکم باشند.

در شاخص‌سازی باید به نیازهای حلال برای جامعه اسلامی و گوهر خدای عقل (عقل جمعی اکثریت علماء و اهل اندیشه) توجه نمود. هر گونه تصمیمی در برنامه‌ریزی، طراحی و مدیریت شهری باید با موازین و اصول احکام دین مبین اسلام کاملاً هماهنگ باشد. چنانچه در مباحث مطرح‌شده در بدنه مقاله ملاحظه گردید، به طور کلی می‌توان از برخی آیات و احادیث و احکام به طور مستقیم و یا غیرمستقیم در موضوع‌های گوناگون شهرسازی بهره جست. این بهره‌گیری نیز می‌تواند در راستای رسیدن به شاخص‌ها از طریق استخراج متون پایه، مفهوم‌گیری و سپس مفهوم‌سازی صورت پذیرد (نمودار ۱).

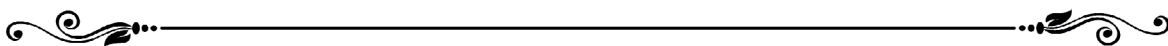
لازم به توضیح است که الگوی نظری و کاربردی پیشنهادی در این پژوهش صرفاً کلیاتی را به رشته تحریر و تصویر کشیده است. لیکن باید برای هر اقلیم از نظر آب و هوایی، فرهنگی و اکولوژیکی شناخت کافی حاصل، و در حد توان و تخصص روز، قوت‌ها و ضعف‌ها مشخص، فرصت‌ها و تهدیدها معین، و سپس به طراحی تفصیلی و جزئیات پرداخته شود. در نهایت همه کارها و اقدامات ما باید برای رضای خداوند، آسایش، امنیت و رستگاری بندگان او باشد و نه صرفاً برای منفعت‌های فردی و گروهی خاص.

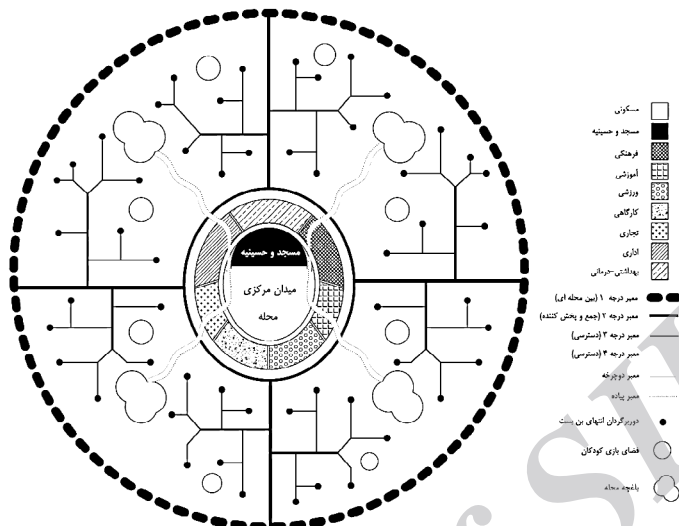
شده است (تصویر ۱۲). الگوی پیشنهادی با در نظر گرفتن تراکم و سطوح مطلوب برای دیگر کاربری‌ها، برای حداکثر جمعیتی حدود ۴۰۰۰ نفر برنامه‌ریزی شده است. لازم به توضیح است که فضایی شهری به عنوان میدان مرکزی محله در جلوی مسجد برای فعالیت‌های گوناگون پیشنهاد شده است. بسیاری از کاربری‌های مورد نیاز محله به خصوص پارکینگ در حد کافی در اطراف این فضا پیشنهاد می‌شود. فاصله دورترین نقطه محله تا مسجد حدود ۴۰ خانه بر اساس حدیث مذکور در جلد سوم وسائل الشیعه (الشیخ الحر العاملی، ۱۳۷۶ ق، ص ۴۸۴) و در بحارالانوار (مجلسی ۱۳۶۲ ق) که حدود ۴۰۰ تا ۵۰۰ متر (هر خانه به عرض ۱۰ تا ۱۵ متر) برآورد و پیشنهاد می‌گردد.

جهت خانه‌ها با توجه به عدم اشراف و مزاحمت و آفتاب‌گیری و وزش باد با تراکم ساختمانی (F.A.R) حداکثر ۱۲۰٪ در نظر گرفته شده است. حداقل ۴ قطعه فضای سبز دارای مکان‌هایی آرام برای نشستن سالمندان و... به عنوان باغچه محله و ۸ فضای بازی نیز در میان بخش مسکونی، بدون مزاحمت ترافیک سواره پیشنهاد گردیده است (پورجعفر، ۱۳۹۲). پیاده‌راه‌ها و معابری برای تردد با دوچرخه (ترجیحاً به صورت باغ راه) با حداقل ترافیک سواره جهت دسترسی به مرکز محله و فضاهای سبز نیز توصیه می‌شود. کلیه شبکه معابر محله باید با توجه به مالکیت احتمالی خودرو، سطح سرویس (v/c) مطلوب در حد B را ارائه نمایند.

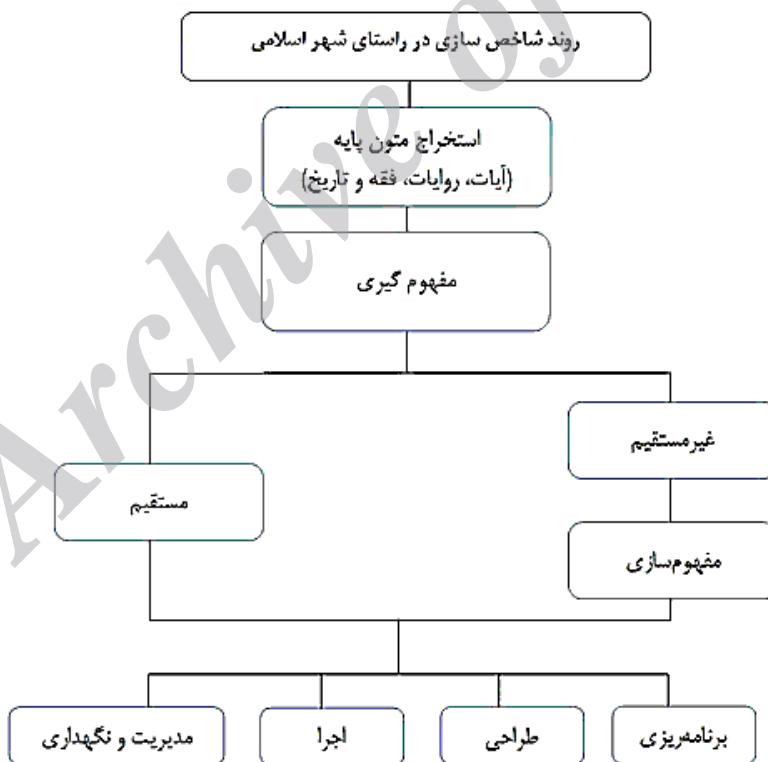
۵. نتیجه‌گیری

شکی نیست که دین مبین اسلام در تمامی ابعاد اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و به طور کلی محیط‌زیست و طبیعت نه تنها برای رستگاری و آخرت بلکه برای زندگی مطلوب در این دنیا و بستر مناسب فعالیت‌های گوناگون یعنی شهر موجود و آینده، مطالب حائز اهمیتی به ارمغان آورده و به میراث گذاشته است. مسلمانان تا به امروز در حد درک و توان خود از این آموزه‌های دینی اسلامی بهره جستند، این بهره‌جویی می‌تواند به کمک صاحبان اندیشه و تفکر در راستای دستیابی به شهری آرمانی - اسلامی همچنان ادامه یابد. شهر آرمانی اسلامی شهری است بهشت گونه که شاید دستیابی به آن غیرممکن جلوه نماید لیکن تلاش

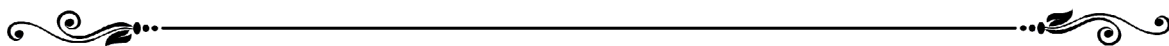

تصویر ۱۲. الگوی پیشنهادی برای محله‌ی ایرانی-اسلامی (مأخذ: پورجعفر ۱۳۹۲)

نمودار ۱. روند کلی شاخص سازی در راستای شهر اسلامی (مأخذ: نگارندگان)

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. الشیخ الحرّ العاملی. ۱۳۷۶ ق. وسائل الشیعه. تحقیق و تصحیح الشیخ عبدالرحیم الریانی الشیرازی. تهران: انتشارات چاپخانه اسلامی.
۳. الکلینی الرازی (ثقه الاسلام)، جعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق. ۱۳۸۲ ق. الاصول من الکافی، جلد ۲. تحقیق محمد باقر بهبودی و علی اکبر غفاری. تهران: انتشارات المکتبه الاسلامیه.
۴. باقری، اشرف السادات. ۱۳۸۶. نظریه‌هایی درباره شهرهای قلمرو فرهنگ اسلامی. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۵. پاینده، ابوالقاسم. ۱۳۸۳. نهج الفصاحه. تهران: انتشارات جاویدان.
۶. پورجعفر، علی. ۱۳۸۸. بازار مینا دهلی قدیم. آرشیو شخصی.
۷. پورجعفر، محمدرضا، قدسیه سامانی، و علی پورجعفر. ۱۳۹۱. فرهنگ مشترک معماری بازارهای ایران و ترکیه، در کنفرانس بین المللی جاده ابریشم، ژاپن.
۸. پورجعفر، محمدرضا، و علی پورجعفر. ۱۳۹۲. الگوی پیشنهادی محله با مرکزیت مسجد و فضاهای عمومی مورد نیاز در شهر ایرانی-اسلامی. مطالعات شهر ایرانی-اسلامی ۳ (۱۰).
۹. توسلی، محمود. ۱۳۶۹. اصول و روش‌های طراحی شهری و فضاهای مسکونی در ایران، ج. ۱. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران (وزارت مسکن و شهرسازی).
۱۰. خداحمی، فرید. ۱۳۸۵. تیمچه‌ی امین‌الدوله. آرشیو شخصی.
۱۱. سید رضی. ۱۳۶۸. نهج البلاغه. ترجمه‌ی دکتر سید جعفر شهیدی. تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
۱۲. شیخ صدوق (بابویه)، محمد بن علی. ۱۳۸۴. خصال. ترجمه‌ی صادق حسن زاده. تهران: انتشارات ارمغان طوبی.
۱۳. طباطبایی، محمدحسین. ۱۳۶۳. تفسیرالمیزان. ترجمه‌ی محمدباقر مؤسس همدانی. قم: انتشارات رجا.
۱۴. طبرسی، رضی الدین ابی نصر الحسن بن الفضل. ۱۳۹۲ ق. مکارم الاخلاق. محمد حسین اعلمی. بیروت: انتشارات مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
۱۵. قربانی، رحیم، و همکاران. ۱۳۹۱. شاخص‌های معماری و شهرسازی اسلامی. تهران: مرکز بررسی‌های راهبردی ریاست جمهوری و پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی (ص)، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۱۶. مجلسی، محمد باقر. ۱۳۶۲ ق. بحار الانوار. تحقیق و تعلیق سید جواد علوی. تهران: انتشارات دارالکتب اسلامیه.
۱۷. مرتضی، هشام. ۱۳۸۷. اصول سنتی ساخت و ساز در اسلام. ترجمه‌ی ابوالفضل مشکینی و کیومرث حبیبی. تهران: انتشارات مرکز مطالعاتی تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
۱۸. نقی‌زاده، محمد. ۱۳۹۲. شهر اسلامی و روش بهره‌گیری از متون مقدس. ماهنامه تخصصی کتاب ماه هنر (۱۷۷).

References

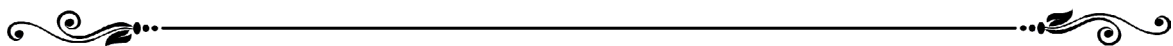
1. *Holy Quran*. 2010. Translated by Mahdi Elahi Ghmshei. Tehran: Printing and Publishing Organization.
2. *Nahj al-Balagheh*. 1989. Translated by Seyed Jafar Shahidi. Tehran: Publications and Educational Organization of Islamic Revolution.
3. *Nahj al-Fasahah*. 2004. Translated by Abolghasem Payandeh. Tehran: Javidan.
4. Al-Koleini Razi, Jafar Mohammad ibn-e Yaghub ibn-e Eshagh. 1961. *al- Osule men al-Kaafi*. Research by Mohammad Bagher Behbudi and Ali Akbar Ghaffari. Tehran: al-Maktab al-Eslamiah.
5. Al-Sheikh Horr al-Ameli. *Vasaal al-Shia*. 1955. Research and Edition by Sheikh Abd al-Rahim al-Rabani al-Shirazi. Tehran: Chapkhane-ye Eslami.
6. Bagheri, Ashraf al-Sadat. 2007. *Theories about Cities of Islamic Culture Territory*. Tehran: Amirkabir Publication.
7. Ghorbani, Rahim et al. 2012. *Indices of Islamic Architecture and Urbanism*. Tehran: Center for Strategic Studies of President and al-Mustafa International Research Institute and, Printing and Publishing Center of Shahid Beheshti University.
8. Khodarahmi, Farid. 2006. *Aminoddoleh Timcheh*. Personal Archive.

9. Majlesi, Mohammad Bagher. 1941. *Bahar al-Anvar*. Research by Seyed Javad Alavi. Tehran: Dar al-Kotob al-Eslamiah.
10. Mortada, Hisham. 2005. *Traditional Islamic Principles of Built Environment*. Translated by Abolfazl Meshkini and Kiumars Habibi. Tehran: Urban Planning & Architecture Research Center.
11. Naghizadeh, Mommad. 2013. Islamic City and Methods of Using the Scriptures. *Ketab-e Mah-e Honar* (177).
12. Pourjafar, Ali. 2009. *Mina Bazaar of Old Delhi*. Personal Archive.
13. Pourjafar, Mohammad Reza, Ghodsieh Samani, and Ali Pourjafar. 2012. Archi-Cultural Parallel of Persian and Turkish Bazaar along the Silk Road, *International Conference for Archi-Cultural Translations through the Silkroad*, Japan.
14. Pourjafar, Mohammad Reza. 2012. *Seminar on the Occasion of Distinguished Urban Designer*, Tehran.
15. Pourjafar, Mohammad Reza, and Ali Pourjafar. 2013. Proposed «Mohallah» With Centrality Of Mosque and Public Spaces In Persian-Islamic City. *Studies on Iranian-Islamic City* 3 (10).
16. Pourjafar, Mohammad Reza. 2014. *Rediscovery of Persian Islamic Vocabulary of Urban Design with Reference to the Shiraz School of Urban Design*. Tehran: Fund Research and Technology.
17. Sheikh Sadugh. 2005. *Khesal*. Translated by Sadegh Hassanzadeh. Tehran: Armagh-e Tuba.
18. Tabarsi, Razee al-Din abi Nasr al-Hasan ebn-e al-Fazl. 1971. *Makarem al-Akhlagh*. Mohammad Hossein Alami. Beirut: al-Aalami le al-Matbuat Institute Press.
19. Tabatabai, Mohammad Hossein. 1984. *Tafsir al-Mizan*. Translated by Muhammad Bagher Moasses Hamedani. Qom: Raja.
20. Tavassoli, Mahmood. 1990. *Principles and Methods of Urban Design in Iran*, Vol.1. Tehran: Urban Planning and Architecture Research Center of Iran Ministry of Housing and Urban Development.

Websites

1. <http://multimedia.mehrnews.com> (Accessed 2013).
2. <http://bamjam.net> (Accessed 2013).
3. <http://www.iranembassy.org.au> (Accessed 2013).
4. <http://www.jamejamonline.ir/Media/images/1388/03/09>

Various Types of Islamic City and Pointing Out to Defining the Major Aspects of Ideal Islamic City

Mohammad Reza Pourjafar *

Full Professor of Urban Design, Tarbiat Modarres University, Tehran, Iran (Corresponding Author)

Ali Pourjafar**

Student of Master of Urban Design, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

Sima Safdari***

Student of Master of Urban Design, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

Received: 24/11/2014

Accepted: 07/10/2015

Abstract

In recent decade, various types of reports, articles, and books have been published in relation with Islamic city, but the terminology of “Islamic city” is not yet defined clearly in these publications. Explanation of the subject and its definition that called as Islamic city is the first step of this research. The descriptive and analytical method has been used as the research methodology in this paper, through which all the existing published literature were surveyed and analytically reviewed. Literature survey shows that most of the recent studies are about existing cities that Muslims settled over there. The recent publication about Islamic city can be classified into two groups. First, those who defined Islamic city based on dominating elements of existing traditional Islamic cities. The second group is those who define Islamic city based on significant Islamic advices. In the other word the first group tries to say what an Islamic city is, on the bases of existing city in Islamic era. The other group besides denying the first group definition tries to say what an Islamic city shall be on the bases of religious valid documents. In addition, addressing to some of Islamic general principals mentioned in the major Islamic documents such as holy book of Quran is another side of nowadays published studies. Unfortunately, Muslim thinkers and theorists in the field of urban design and planning have little activities for presenting clear definition of Islamic city, pointing out its major criteria, and the approaches that one can physically crystallize various religious thoughts with emphasis on Quran, “Nahj al-Balaghe”, and Hadiths (Important statement of Islamic religious leaders). Furthermore, the text context that was published by eastern experts has been studied and analyzed. In this regard, results of the studies were presented by focusing on the main key words in relation to urban areas and urbanism, in valid description of various specific Quran verses, and “Hadiths”. Discussion of this article also deals with a brief history of Islamic cities. In this regard a few towns related to Muslims, and their relation with Islam was studied as case studies. Then, application of Islamic thoughts, for an urban society is followed. In continuation, it has been tried to define and developed a process to determine the main principles for creating Islamic conditions on the bases of the significant aim and objectives of Islam religion. In this paper, views of various western and eastern scholars about: How one can define an Islamic city is reviewed. Result of the study indicates that western theorists have defined an Islamic city on the bases of the dominating physical features and elements of existing cities of Muslim inhabitation during various Islamic eras.

* pourja_m@modares.ac.ir

** a.pourjafar@modares.ac.ir

*** s.safdari@modares.ac.ir

The result of this section of the study shows that these elements are such as “Jame” mosque, bazaar, governor fort, and city enclosure walls. But, the eastern theorists who are familiar with Islamic religious verses and the advices of great Islamic leaders show that: Islam is a perfect religion among other religions. It has useful fruitful teachings that many of them can be quiet responsive in achieving good criteria for planning and design of an Islamic city. Some of the eastern theorists who are familiar with Islamic religious verses and the advices of great Islamic leaders like prophet and Imams show that: the main concept and spiritual aspect behind each and every element in an Islamic cities and the various factors to call a city Islamic, is much more important than those physical one. They also believe that an Islamic city should be planned and designed on the bases of major Islamic principle concepts such as justice, unity security, privacy, etc.

In the end, to show the process that how one can reflect the Islamic advices in a physical situation, a conceptual presentation which is already written by M. R. & A. Pourjafar (2013) about an Islamic Iranian mohalla is described and displayed in brief below. The design principles of «Mohallahs» (Traditional Persian-Islamic Neighborhood) in the Islamic cities since the beginning of Islam are examined in that research. Then the role of mosque as one of the important elements that defines the physical dimensions and also meets the needs of the social, political, cultural and residential sectors of the city was determined. The superiority of design principles of «Mohallahs» in Persian-Islamic cities with having Mosque, «Hoseiniah», «Tekyeh» and other religious buildings as their centers and hub of their socio/cultural activities in comparison with planning and design of present situation in Muslim residential areas, is shown clearly. Studying of «Mohallahs» in the old Persian-Islamic cities of Iran proves the sustainability, durability and significant role of mosque for quality dimensions of city designing and social issues in compare with neighborhood unit in the west. The study of Persian-Islamic advices also indicates Islam as a religion has many advices as far as neighborhood design is concerned. This can happen, on the bases of Quranic verses and «Hadiths», and conclusion derived from study of existing traditional Persian-Islamic «Mohallahs», through which a new modal has been proposed for Persian-Islamic «Mohallah». A central car free square with respect to social dimensions with all required, land uses and activities all around it was also proposed. The mosque and other religious and socio/cultural buildings are the focal points of this «Mohallah». The central urban space of the «Mohallah» has walkable accessibility from farther points all around it. The functional radius of the purposed «Mohallah» on the bases of the mentioned «Hadiths» by Imam Ali (Forty houses from the mosque, are neighbors) is about four to five hundred meters. This model may be used for designing of contemporary residential «Mohallah» in new towns and extension areas of existing cities in future. A purposed Islamic city may have number of such residential units called “Mohalla” around a bazaar complex (similarly designed on the bases of above process). In this way and the bases of above process, one can achieve various kind of Islamic city. Finally, it is concluded that: The great religion of Islam has wise and rational advises and teachings. These can be converted into practical criteria through a proper process and programming. In this way, one can create responsive Islamic environment that may not be as utopian as heaven but, obviously they can be more responsive than what we are facing in our contemporary situation nowadays. No doubt, there are also many examples of Islamic-Persian cities with high quality of urban design. By analyzing their design one can derive various criteria and get many lessons for contemporary planning and design of the Iranian Islamic city. Therefore, hopefully, in this way we can create a better kind of environment for Muslims inhabitants that can answer most of their behavior and activities with creation of various convivial urban spaces.

Keywords: Islamic city, Islamic valuable document, Ideal Islamic city.

